

Tamara Šarkić*Centar za forenzičku i primenjenu molekularnu genetiku,
Biološki fakultet, Univerzitet u Beogradu*

tamara.sarkic@bio.bg.ac.rs

<https://orcid.org/0000-0002-1212-6909>

Otvaranje sarmatskih grobova: pljačka ili ritual? (lokalitet Neuropsihijatrijska bolnica „Park“)

Apstrakt: U periodu antike i kasne antike (1–5. vek n.e), prostor južne Panonije (današnja Srbija, Mađarska i Rumunija) bio je naseljen sarmatskim plemenima, koja su u više talasa doseljavanja živela u uslovima intenzivnih migracija drugih populacija, čestih sukoba i geopolitičke nestabilnosti. Istorijski i arheološki izvori beleže učestalu praksu otvaranja i pljačkanja grobova tokom kriznih perioda, pri čemu su posebno stradale sarmatske nekropole. Iako postoje podaci o visokom stepenu pljačkanja na teritoriji današnje Mađarske, arheološke interpretacije ovog fenomena na prostoru Srbije i dalje su fragmentarne i metodološki nedovoljno razvijene. U ovom radu predstavljeni su rezultati arheotanološke, tafonomске i bioantropološke analize sarmatskih grobova sa nekropole Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ u Vršcu, datovanih u 4. vek n.e. Cilj istraživanja bio je da se identifikuju modeli i dinamika postmortem otvaranja grobova, kao i uticaj tih intervencija na očuvanost skeletnog materijala i integritet grobnih celina. Arheotanološkom analizom određeno je vreme otvaranja u odnosu na fazu dekompozicije tela, dok su tafonomске promene (eksfolijacija, pukotine, frakture, erozija) ukazale na produženu izloženost skeleta nakon otvaranja. Zabeleženi su obrasci parcijalnog otvaranja (uglavnom u predelu gornjeg dela tela), kao i potpunog pražnjenja grobova. Nije uočena selektivnost prema polu, uzrastu ili drugim biološkim karakteristikama pokojnika. Svi ovi nalazi, posebno stepen i brutalnost narušavanja grobnih konteksta, snažno sugerišu da je otvaranje grobova na ovoj nekropoli pre posledica pljačkanja, a ne ritualnih intervencija, posebno u svetlu šire istorijsko-geopolitičke situacije kasnoantičkog perioda, obeležene intenzivnim migracijama i ratovima.

Ključne reči: Kasna antika, Neuropsihijatrijska bolnica „Park“, sarmatska nekropola, pljačkanje grobova, bioantropološka analiza, arheotanologija

Uvod

Prostor južnog dela današnje Panonije (Mađarske, Rumunije, Srbije)¹ je tokom perioda antike i kasne antike, od 1. do 5. veka n.e, prema istorijskim izvorima i arheološkim istraživanjima bio naseljen populacijom Sarmata (Gru-

¹ Pod pojmom Panonija autorka misli na geografsko područje, a ne na rimske administrativne jedinice.

meza 2014, 15–25; Vaday 2003, 265–267, 275; Istvánovits and Kulcsár 2001, 157, 159), čija su plemena (Alani, Roksolani, Jazigi) u nekoliko migracionih talasa naseljavala ovaj prostor (Grumeza 2014, 15–25)². Pomenuta teritorija je tokom čitavog perioda prisustva ove populacije bila konstantno izložena migracijama i osvajanjima novopridošlih populacija (Germani, Huni, Avari, Sloveni). Ove geopolitičke promene su podrazumevale česte ratove u periodu od 1. do 5. veka n.e. (Dački ratovi, Markomanski ratovi, hunska invazija) (Grumeza 2014, 9–11; Vaday 2003, 265–267; Bugarski and Ivanišević 2018, 292; Bugarski 2021, 244, 252). Autori ističu da je u ovim kriznim vremenima dolazilo do sistematskog pljačkanja grobova neprijatelja ili grobova koji su se nalazili na ratom zahvaćenoj teritoriji (Istvánovits and Kulcsár 2017). S tim u vezi, pojedini autori navode da su grobovi plemena Sarmata bili konstantna meta pljačkanja tokom kriznih perioda, sa mogućnošću otvaranja grobova neposredno nakon smrti (Istvánovits and Kulcsár 2013, 196) ili tokom hunske invazije, a kasnije opet prilikom dolaska Avara (Vaday 2015, 233).

Međutim, arheološke interpretacije fenomena otvaranja grobova na teritoriji južne Panonije su zaista retke. U literaturi su se doskoro mogli naći samo sporadični podaci pojedinih autora o interpretaciji otvaranja grobova, uglavnom za područje Mađarske i Rumunije (Istvánovits and Kulcsár 2013; Vaday 2003; Vörös 2009). Jedini publikovan podatak koji kvantifikuje procenat opljačkanih sarmatskih nekropola poznat je za teritoriju Mađarske, a on sugerise da je na ovoj teritoriji oko 80% nekropola opljačkano (Istvánovits and Kulcsár 2013, 196). Sa druge strane, za područje Srbije do sada su postojale samo pojedinačne informacije koje sugerisu pljačkanje grobova (Szekeres 1999; Aralica 2006; Batistić-Popadić 1984; Bugarski 2009), ali ponovo bez detaljne analize ovog fenomena. Podaci o pljačkanju grobova Sarmata u Srbiji se uglavnom dobijaju putem usmenih informacija ili analizom nepublikovane arheološke dokumentacije.

² Problematika etniciteta zajednica koje su u periodu od 1. do 5. veka n.e. naseljavale prostor današnje Vojvodine, odnosno oblasti Banata i Bačke, do danas nije sistematski teorijski ni metodološki razrađena u domaćoj arheološkoj literaturi, osim jedne publikacije (Trifunović 2019). Dosadašnja tumačenja oslanjala su se mahom na istraživačke modele i kulturne klasifikacije razvijene u mađarskoj arheološkoj tradiciji, prema kojima je materijalna kultura iz perioda antike i kasne antike identifikovana kao tzv. „sarmatska kultura“ i izjednačena sa prisustvom populacije Sarmata. U nedostatku domaćih istraživanja fokusiranih na ovaj hronološki okvir, arheološki nalazi iz nekropola i naselja na ovom prostoru i dalje se a priori tumače u okviru kulturno-istorijskih narativa koji ih povezuju sa sarmatskim etničkim identitetom. Tek su novija genetička istraživanja otvorila mogućnosti za nova razmatranja porekla i migracija ovih populacija, ali bez odgovarajuće arheološke kontekstualizacije i interpretacije. Iako se ovaj rad ne bavi pitanjem etniciteta Sarmata, koristiće poznatu terminologiju u arheološkoj literaturi uzogradu o njihovoj interpretativnoj problematičnosti.

Arheolozi pljačkanje sarmatskih grobova u funerarnom kontekstu najpre identifikuju stratigrafski, kroz prisustvo sekundarnih ukopa i sitnih fragmenata humanih osteoloških ostataka ili predmeta u gornjim slojevima rake, a potom i kroz poremećene skeletne ostatke i polomljene predmete na dnu groba. Praksa je da se ovakav scenario automatski poveže sa pljačkanjem grobova, bez dalje analize i interpretacije poremećenog konteksta, odnosno mikrostratigrafije, arheotanatologije, tafonomije, grobne arhitekture i bioantropologije. Neretko se dešava da se naknadni ukopi i fragmenti kostiju u gornjim slojevima ni ne dokumentuju, ni kroz fotografski zapis, niti deskriptivno u dokumentaciji. U nešto preciznijim izveštajima mogu se naći malo detaljniji stratigrafski podaci o prisustvu sekundarnih ukopa, o poziciji i tipu kostiju nađenih u gornjim slojevima rake, predmetima koji u grobu nedostaju, dok detaljniji zaključci mahom izostaju. Sveopšta nezainteresovanost za detaljnu analizu ovog fenomena dovela je do situacije da svi istraživači u regionu poremećene antičke i kasnoantičke grobove na teritoriji južne Panonije automatski definišu kao posledicu pljačkanja u prošlosti.

Grobovi Sarmata su zbog fenomena otvaranja grobova u prošlosti ostali skrajnuti u većini istraživanja (Pavlović et al. 2022, 631). Arheolozima nisu od interesa zbog fragmentovanosti konteksta, što limitira njihova saznanja o funerarnim ritualima, dok bioantropolozima loša skeletna očuvanost limitira osnovne osteobiografske i paleodemografske podatke. Neretko se dešava da interdisciplinarna saradnja izostane, te da se zasebno uradi arheološka analiza materijala i konteksta bez bioantropoloških podataka ili, pak, obrada skeletnog materijala bez arheološke interpretacije. Sve navedeno je uticalo na to da se skeletni ostaci sa sarmatskih nekropola doskoro nisu proučavali ni na bazičnom bioantropološkom nivou, a pogotovo ne kroz kontekstualizaciju fenomena sistematskog i masovnog otvaranja grobova (Pavlović et al. 2022, 631). Štaviše, iako je pitanje loše očuvanosti skeletnih ostataka sa sarmatskih nekropola sveprisutno u neoficijelnim diskusijama istraživača, dokumentovanje ovog problema u publikacijama je doskoro bilo sporadično (Fothi 2000, 88).

Istraživanja sarmatskih nekropola u Vojvodini

Arheologija kasnoantičkog perioda u Vojvodini je slabo istražena, pa samim tim i slabo publikovana. Nekadašnja istraživanja bila su mahom pojedinačna, bez sistematskog karaktera i usmerena na istraživanje nekolicine naselja i nekropola. Podatke o sarmatskim nekropolama nalazimo u svega nekoliko domaćih publikacija (Dautova-Ruševljan 1990; Barački 1972; Barački 1991, 1994; Dorđević 1996; Marinković 2009; Batistić-Popadić 1984; Sekereš 1998; Barački 1961, Putica 2012/2013, Bugarski 2009; Trifunović 2019). Štaviše, pre-

gled stanja istraživanja sarmatskih nekropola u Vojvodini urađen je poslednji put 1980-ih godina u publikaciji Dautove Ruševljan, gde se navodi da su na prostoru Bačke i Banata locirane nekropole i pojedinačna groblja, ali da nijedna nije sistematski istražena (Dautova-Ruševljan 1990, 82). Na nedovoljnu istraženost prostora Vojvodine (Banata i Bačke) ukazuju i istraživači iz regiona (Vaday 2009, 267; Grumeza 2014, 31–32). U novije vreme u samo jednoj publikaciji postoji osvrt na analizu dosadašnjih saznanja o arheologiji sarmatskog doba na teritoriji Banata i Bačke (Trifunović 2019, 141–144). Podaci dobijeni istraživanjem nekropola i pojedinačnih grobova poslužili su isključivo za analizu arheološkog materijala, dok su humani osteološki ostaci u potpunosti zanemareni (Pavlović et al. 2022). Neretko je prisutan fizički nedostatak skeletnih ostataka, nepostojanje potpune arheološke dokumentacije, pa samim tim i bioantropološke obrade, a potom i tumačenje funerarnih konteksta i rituala.

Teorijsko-metodološki okvir rada

Pljačkanje ili otvaranje grobova?

Istraživačke grupe u regionu do sada nisu razvile teorijske ni metodološke pristupe koji bi proučavali ovu složenu pojavu. Nasuprot tome, savremena istraživanja u evropskom kontekstu aktivno razvijaju teorijske modele i primenjuju interdisciplinarnu metodologiju sa ciljem razumevanja i reinterpetacije ove prakse. Ovi pristupi integrišu arheološke, bioantropološke i arheotanatoške perspektive kako bi demistifikovali proces otvaranja grobova i sagledali ga u širem društveno-kulturološkom okviru (Aspöck 2011, 2015; Aspöck et al. 2020; Skóra 2017; Kümmel 2009; Dobos 2014; Zintl 2020; Klevnäs et al. 2021; Klevnäs 2010, 2013; van Haperen 2010; Noterman 2016). Ipak, zanimljivo je da se i ova istraživanja u jako maloj meri bave proučavanjem ljudskih skeletnih ostataka (Aspöck et al. 2020; van Haperen 2010, 10). Tek sa novijim arheotanatološkim studijama (Aspöck et al. 2020; Klevnäs et al. 2021; Reveilas 2019; Gleize 2020; Duday 2009) otvorena su pitanja rekonstrukcije primarnog konteksta sahrane, pozicije tela u grobu, perioda dekompozicije tela, tipa grobne konstrukcije, kao i načina manipulisanja telom u trenutku otvaranja groba. Ove studije fokusirane su i na prirodne procese koji mogu da poremete položaj tela ili skeleta u grobu, kao što su različiti geološki procesi, aktivnost životinja, raspad grobne konstrukcije itd.

Cilj ovog rada jeste da se na osnovu arheotanatološke, tafonomske i bioantropološke analize grobova sa nekropole Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ u Vršcu identifikuju modeli i dinamika postmortem otvaranja grobova u kasnoantičkom periodu, kao i da se istraže posledice tog čina po očuvanost skeletnog materijala i integritet konteksta. Poseban fokus biće usmeren i na stepen dekom-

pozicije skeletnih ostataka tokom otvaranja groba i moguće selektivnosti ove radnje prema polu, uzrastu ili drugim biološkim odlikama pokojnika, kako bi se doprinelo boljem razumevanju društvenih, kulturoloških ili praktičnih motiva iza ovih radnji.

*Lokalitet Neuropsihijatrijska bolnica „Park“
– arheološka istraživanja*

Lokalitet se nalazi u okviru parka psihijatrijske bolnice „Dr Slavoljub Balković“, gde su prva istraživanja rađena 1953. i 1967/68. godine kada su konstatovana četiri kasnoantička groba (Aralica 2002; Barački 1972, 23; 1975, 25). Kasnije su započeta sistematska iskopavanja (2002–2006) kada je istražen samo severni, periferni deo nekropole (Aralica 2002, 2006; Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac).

Lokalitet je višeslojan, a iz perioda kasne antike potiče 27 grobova koji se datuju u period 4. veka (Aralica 2006). Istraživači navode da su skeletni ostaci u lošem stanju očuvanosti zbog prirode zemljišta. Orijehtacija skeleta je bila JI-SZ, položeni su na leđa sa opruženim nogama i rukama uz telo. Arheološkim iskopavanjima konstatovano je da su skoro svi grobovi bili posthumno otvarani, osim dva groba odraslih osoba i dva dečija groba (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). U izveštajima sa iskopavanja se beleži da u mnogim grobovima nedostaju skeletni delovi, koji su ponekad pronalazeni u gornjim slojevima rake. Takođe, izveštaj navodi postojanje razlike u pristupu otvaranju ženskih i muških grobova, bez dalje analize (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja u Vršcu). Na nekropoli su pronađeni i potpuno prazni grobovi, bez skeletnih ostataka ili arheološkog materijala (gr. 3, 9, 12, 15, 16, 23, 25) (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Rukovodilac istraživanja navodi da bi potencijalan razlog za otvaranje grobova mogao biti ritualnog karaktera, s obzirom na to da većina kostiju u grobovima nedostaje i da je to praksa poznata među sarmatskim lokalitetima u Rumuniji (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac).

*Bioantropološka analiza nekropole:
prethodna i nova istraživanja*

Arheološka dokumentacija arheologa M. Aralice (Gradski muzej Vršac) spominje da je na skeletnom materijalu sa ove nekropole rađena bioantropološka analiza, ali ne postoje podaci o metodologiji radova, niti podaci o bioantropologu koji je vršio analizu. Samo na jednom mestu za grobove br. 24 i 26 se spominje da je bioantropološku analizu radila Slavica Krunic (kustos arheolog iz Gradskog muzeja u Beogradu), te ostaje nejasno da li je ona radila celokup-

ni uzorak ili samo ta dva groba (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Novu bioantropološku obradu na pomenutom materijalu radila je 2017. godine autorka u Centru za biologiju kosti Medicinskog fakulteta u Beogradu, u sklopu projekta Ministarstva kulture i informisanja RS.³

Bioantropološka analiza rađena je na osnovu bioantropoloških standarda (Buikstra and Ubelaker 1994; Djuric et al. 2011; Brooks and Suchey 1990; Iscan, Loth and Wright 1984, 1985; Gustafson 1950; Meindl and Lovejoy 1985; Brothwell 1981; Maresh 1943). Za numeričku procenu skeletne očuvanosti za svaki skelet pojedinačno rađen je indeks skeletne očuvanosti (Šarkić and Đurić 2024: e3360).

Makroskopska tafonomska analiza skeletnih ostataka sprovedena je u skladu sa metodologijom i kriterijumima iz antropološke, zooarheološke i forenzičke tafonomije (Ubekaler 1997; Pokines and Syms 2013; Knusel and Robb 2016; Fisher 1995; Behrensmeyer 1978; Haglund and Sorg 1997; Haglund 2002; Pokines and Baker 2021). Posebna pažnja usmerena je na promene na kostima koje mogu nastati usled izlaganja skeletnih ostataka vremenskim prilikama (eng. *weathering*)⁴ i koje podrazumevaju pucanje kostiju (sitne pukotine, frakture), delaminaciju (koncentrične pukotine sa ljuštenjem slojeva kosti), zaobljivanje površine kostiju (Pokines and Baker 2021, 2013; Fernandez and Andrews 2003; Dimitrijević 2021). Tafonomske analize su uključivale i analizu promene boje kostiju (izbeljivanje, obojenost) i fizička oštećenja (plitki useci, pukotine, ogrebotine, erozija, abrazija, frakture). Posmatrana je morfologija tih promena, njihova pozicija na kosti i učestalost.

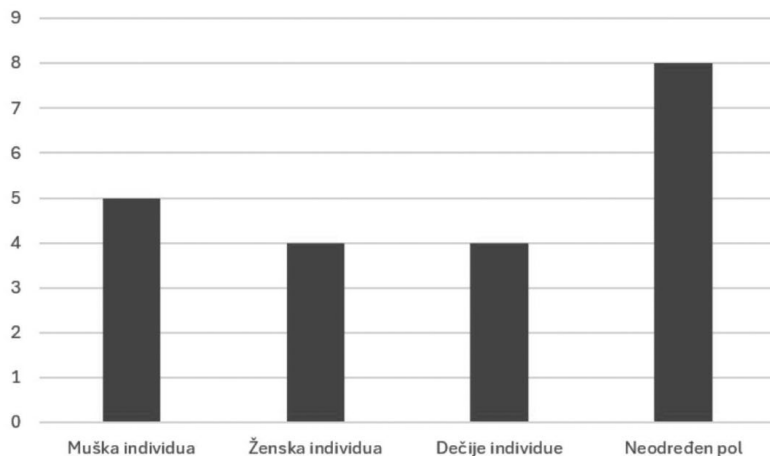
Rezultati bioantropološke analize

Iako je na nekropoli konstatovano 27 grobova, na bioantropološku analizu u Centar za biologiju kosti Medicinskog fakulteta dostavljen je humani osteološki materijal iz ukupno 21 groba. Od ukupno 27 grobova na analizu nisu dostavljeni humani osteološki ostaci iz četiri groba (gr. 1, 2, 5, 6). Prva dva groba nisu nikada ekshumirani, dok za preostala dva groba (br. 5 i 6) postoji arheološka dokumentacija, ali ne i podaci o tome gde su skeletni ostaci skladišteni. Međutim, na analizu je dostavljen humani osteološki materijal iz jednog neoznačenog

³ Muzeološka zaštita i bioantropološka analiza neobrađenog ljudskog osteološkog materijala iz perioda antike sa lokaliteta na teritoriji Banata i Bačke, projekat br. 451-04-1776/2017-02, finansiran od strane Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije (nosilac projekta: Gradski muzej Bečej i Centar za biologiju kostiju, Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu).

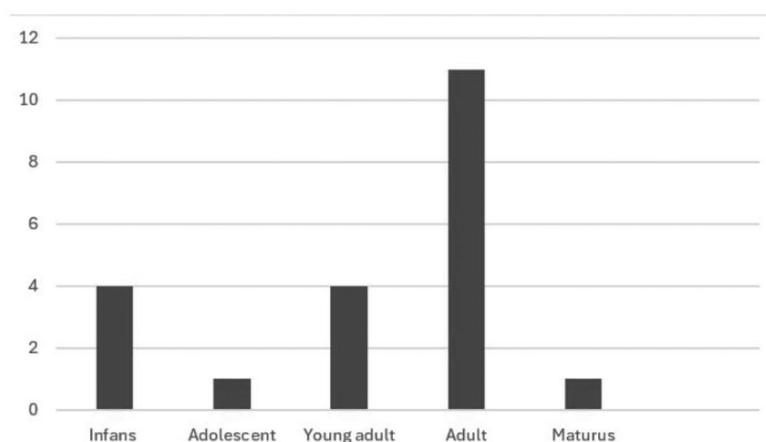
⁴ U domaćoj arheozoološkoj literaturi termin *weathering* je preveden kao “raspadanje pod uticajem atmosferskih faktora” (Dimitrijević 2021, 46) te će autorka u daljem tekstu koristiti taj prevod.

groba koji nije imao arheološke podatke i koji može biti neki od dva nedostajuća groba, ipak on je u daljoj evidenciji vođen kao NN. Takođe, dva groba su bila kompletno prazna, bez skeletnih ostataka (gr. 3 i 16), te za njih bioantropološka analiza nije ni rađena. Od dostupnog skeletnog materijala (21) procena pola nije mogla biti urađena kod 10 individua zbog loše skeletne očuvanosti, a kod ostalih kod kojih su postojali skeletni morfološki parametri utvrđeno je prisustvo četiri ženske individue, pet muških individua i četiri dečije individue (Grafik 1).

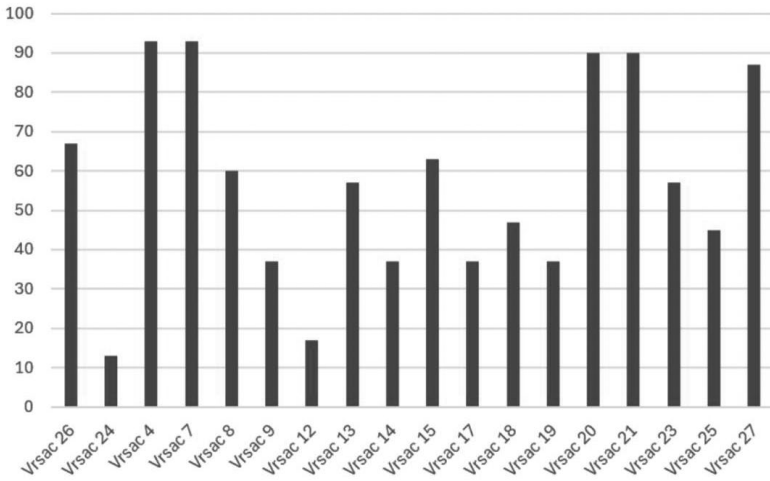
Grafik 1. Distribucija pola na nekropoli (n=21).

Određivanje precizne starosti nije bilo moguće za dve individue (Grafik 2).

Grafik 2. Distribucija starosnih kategorija na nekropoli (n=21).

Skeletna očuvanost na nekropoli je niska (Grafik 3). Indeks skeletne kompletnosti pokazuje da je samo pet skeleta sačuvano oko 90%, dok je 10 skeleta sačuvano ispod 60% skeletne očuvanosti.

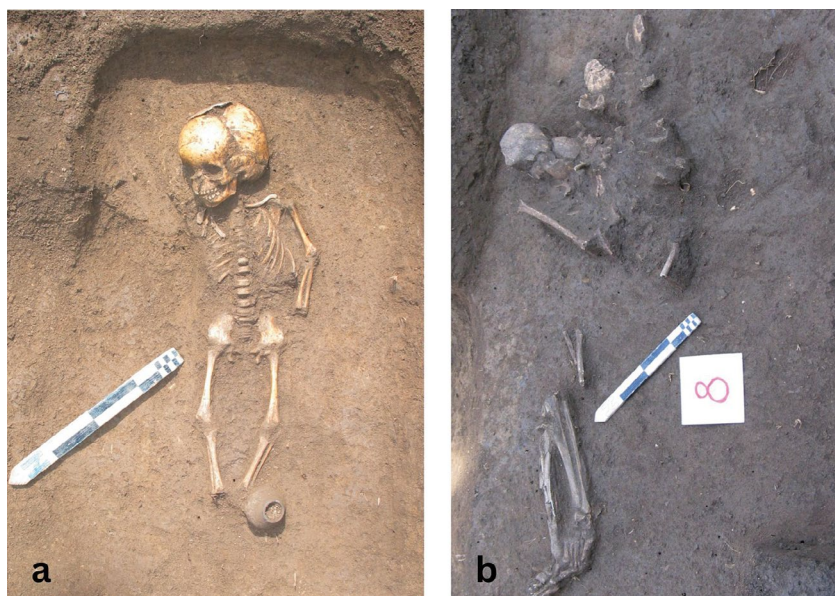

Grafik 3. Stepen skeletne očuvanosti na nekropoli.

Modeli otvaranja grobova – primena arheotanatološke metodologije

U arheološkoj dokumentaciji sa lokaliteta Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ primećena su dva tipa grobova: netaknuti i posthumno otvarani (Slika 1) (Aralica 2006; Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Netaknuti grobovi su definisani kao oni sa kompletnim skeletima i očuvanim grobnim inventarom *in situ*. Nasuprot njima, posthumno otvarani grobovi identifikovani su na osnovu poremećenih ili nedostajućih kostiju u kontekstu oštećenog ili izgubljenog inventara, fragmentovanih skeletnih delova u gornjim slojevima rake i prisustva tragova ukopnih jama u stratigrafiji groba (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac).

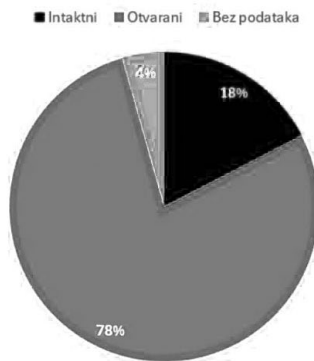
Obrasci otvaranja grobova na lokalitetu Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ analizirani su arheotanatološkom metodologijom na svakom grobu, prateći podatke iz objavljene literature i neobjavljene terenske dokumentacije (fotografije, crteži, beleške) kustosa Miodraga Aralice iz Gradskog muzeja u Vršcu. Arheotanatološka metodologija podrazumevala je praćenje nekoliko segmenata na arheološkoj dokumentaciji: prisustvo i poziciju fragmenata ko-

Slika 1. Primeri intaktnog (gr. 22) i otvaranog groba (gr. 8) na nekropoli Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ (Arheološka dokumentacija M. Aralica, Gradski muzej Vršac).

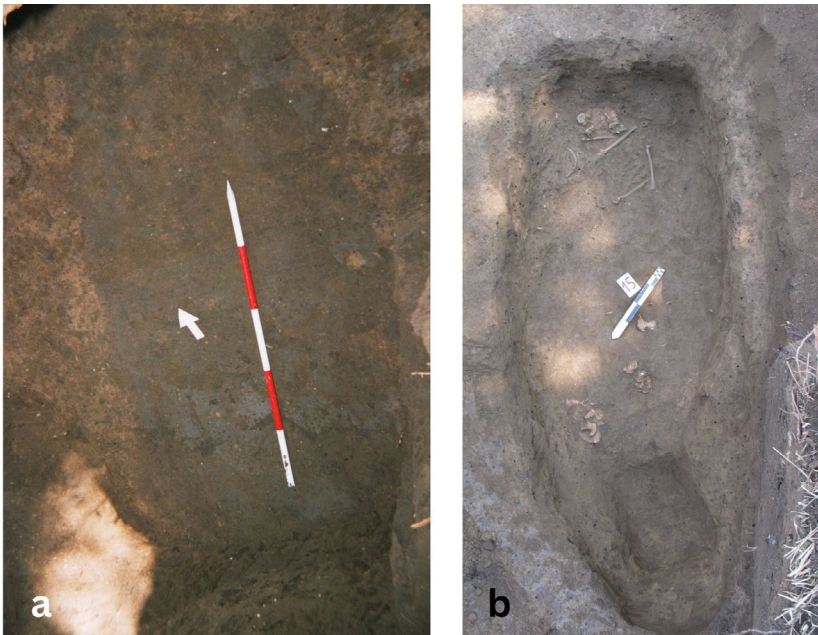
stiju u gornjim slojevima rake, prostornu raspodelu skeletnih elemenata prema anatomskom položaju *in situ*, očuvanost ili gubitak anatomskih veza kostiju, odnos dislociranih kostiju prema primarnom volumenu tela i prisustvo grobne arhitekture (sanduk, komora, drveni poklopci, prazan prostor) (Duday 2009, 2014; Noterman 2016; Réveillas 2019; Roksandić 2001). Uticaji grobne arhitekture su posebno razmatrani usled dejstva koje mogu imati na proces raspadanja tela i dislokaciju kostiju, pre svega kako bi se razlikovale posledice prirodnog pomeranja kostiju (usled kovčega, bioturbacije, životinjskih aktivnosti, podzemnih voda) od nasilnih postmortalnih, antropogenih aktivnosti u pogrebnom prostoru (Duday 2009, 2014). Analiziranje arheološke dokumentacije primenom arheoanatomološke i tafonomske metodologije omogućilo je razdvajanje netaknutih i otvaranih grobova, gde su netaknuti grobovi predstavljali osnov za identifikaciju obrazaca otvaranja grobova, kao primer primarnog deponovanja tela u grobni kontekst.

Arheološka istraživanja pokazala su veliki procenat posthumnog otvaranja na nekropoli, što je potvrdila i arheoanatomološka analiza arheološke dokumentacije (Grafik 4). U uzorku su četiri od 23 groba netaknuta, a 18 od 23 je posthumno otvarano. Jedan grob br. NN (1 od 23), koji je dostavljen neobebežen, isključen je iz dalje arheoanatomološke i tafonomske analize.

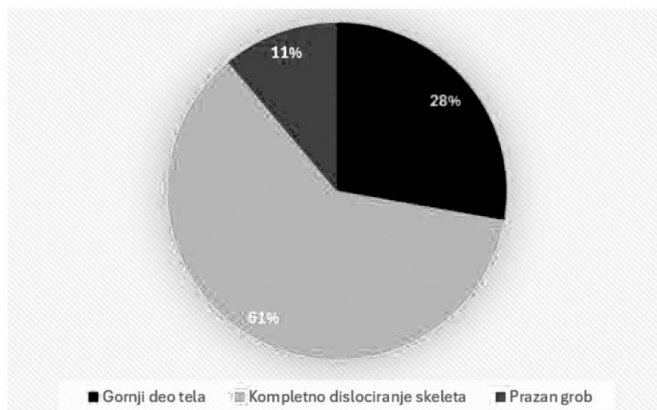
Grafik 4. Stepen postumnog otvaranja grobova na nekropoli (n=23).

Publikovani izveštaj sugerirše da je na nekropoli bilo sedam grobova koji su nakon pljačkanja ostali prazni, bez skeletnih ostataka (Aralica 2006; Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Ipak, osteološki materijal koji je dostavljen na analizu pokazuje drugačije stanje, gde su samo dva od sedam grobova (gr. 3 i 16) bez skeletnih ostataka, dok se u pet od sedam grobova (gr. 9, 12, 15, 23, 25) nalaze skeletni ostaci na kojima je urađena bioantropološka analiza (Slika 2).

Slika 2. Primeri nepoklapanja arheološkog izveštaja i terenske dokumentacije za prazne grobove na lokalitetu: a) potpuno prazan grob *in situ*, gr. 3. b) otvaran grob sa prisutnim skeletnim delovima *in situ*, gr. 15 (Arheološka dokumentacija M. Aralica, Gradski muzej Vršac).

Od 18 grobova koji su otvarani, najveći broj je onih u kojima su skeletni ostaci kompletno dislocirani (11 od 18), nešto manji broj onih gde su dislocirani samo gornji delovi skeleta (pet od 18) a samo dva groba (dva od 18) su bila prazna bez skeletnih ostataka (Grafik 5) (Slika 3).

Grafik 5. Modeli otvaranja grobova na nekropoli (n=18).

Slika 3. Modeli otvaranja grobova na nekropoli: a) Otvaranje groba u gornjem delu tela, gr. 18. b) Kompletno dislociranje skeletnih ostataka, gr. 17. c) Prazan grob bez materijala, gr. 16 (Arheološka dokumentacija M. Aralica, Gradski muzej Vršac).

Tafonomske promene na skeletnim ostacima

Na skeletnim ostacima devet od 16 individua iz otvaranih grobova uočavaju se jasne promene u vidu delaminacije, eksfolijacije i izbeljenosti kostiju koje ukazuju na raspadanje pod uticajem duže izloženosti atmosferskim faktorima (gr. 4, 8, 9, 12, 13, 19, 21, 23, 25) (Slika 4).

Slika 4. Promene na kostima nastale usled njihovog izlaganja atmosferskim faktorima: a) frakturna linija duž površine kosti, gr. 4. b) ljuštenje korteksa, gr. 9. c) izbeljena kost usled izlaganja suncu, gr. 12. d) sitne pukotine, gr. 13.

Kod preostalih sedam od 16 skeleta koji su se nalazili u otvaranim grobovima nisu pronađeni eksplicitni tafonomski tragovi koji bi se mogli dovesti u vezu sa delaminacijom i eksfolijacijom površine kosti. Za tri od sedam (gr. 14, 17, 18) to nije neočekivano, jer su skeleti sačuvani manje od 50% (Grafik 3). Tragovi dejstva kovčega na skeletne ostatke u vidu erozivnih površina na proksimalnim i distalnim epifizama uočeni su na pet skeleta (4, 18, 20, 26, 27), iako se u arheološkoj dokumentaciji postojanje drvene konstrukcije spominje samo za grob br. 18 (Slika 5).

Na deset skeleta vidljivi su tragovi patine (gr. 4, 7, 8, 15, 17, 18, 20, 21, 26, 27), od kojih je samo jedan skelet iz netaknutog groba (gr. 26) (Slika 6). Patina se na skeletnim ostacima javlja na slepoočnim kostima, donjoj vilici, grudnom košu, ručnim zglobovima, šakama, karličnim kostima i najčešće sugerise prisustvo predmeta (novac, nakit, pojas) koji su uzeti iz groba.

Slika 5. Tragovi dejstva kovčega na skeletne ostatke u vidu erozivnih površina na epifizama kostiju: a) gr. 4. b) gr. 18.

Slika 6. Tragovi patine na skeletnim ostacima iz otvaranih grobova: a) na grudnom košu, kompletno otvaran grob, gr. 7. b) na levoj podlaktici, kompletno otvaran grob, gr. 15. c) na levom mastoideusu, kompletno otvaran grob, gr. 27.

Diskusija

Arheot anatološka analiza grobova na nekropoli Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ pokazala je prisustvo tri modela otvaranja grobova, gde je kompletno dislociranje skeletnih ostataka najzastupljeniji model. Drugi model otvaranja grobova podrazumevao je otvaranje u gornjim delovima tela, dok treći, najređi model karakteriše kompletno pražnjenje groba.

Potpuna dislokacija skeletnih elemenata, bez zadržanih anatomskih veza, ukazuje da u trenutku otvaranja groba meka tkiva više nisu bila prisutna, pogotovo ako je postojala grobna konstrukcija (npr. kovčeg) (Aspöck 2009). Na nekropoli Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ uviđaju se dva obrasca kompletnog dislociranja skeletnih ostataka – skeletni ostaci su poremećeni ali u većoj meri prisutni ili su poremećeni tako da najveći deo skeleta nedostaje u grobu (Slika 7).

Slika 7. Otvaranje groba sa kompletno dislociranim skeletnim ostacima:
 a) Primer kada je veći deo kostiju i dalje prisutan u grobu, gr. 7. b) Primer kada većina skeletnih ostataka nedostaje *in situ*, gr. 14
 (Arheološka dokumentacija M. Aralica, Gradski muzej Vršac).

Ova dva obrasca zapravo mogu ukazati na intenzitet i haotično pražnjenje sadržaja groba ili čak mogu sugerisati i ponovljene epizode otvaranja grobova. Autori koji su se dotakli ove problematike smatraju da su na teritoriji današnje Panonije grobovi Sarmata bili opljačkani dva puta, odmah nakon sahrane, a potom mnogo kasnije (Vaday 2015, 233).

Na osnovu arheoloških nalaza teško je razlikovati više pljačkanja istog groba od jedne intenzivne epizode otvaranja groba i pretrage sadržaja. U svim scenarijima skeletni ostaci su znatno stradali, vrlo je malo kostiju nađeno u anatomskoj konekciji, što otvara pitanje šta se desilo sa ostatkom skeletnih delova, da li je stradao tokom pražnjenja grobne rake i samim tim završio na površini groba, čime je trajno uništen, ili su grobovi nakon otvaranja ostajali otvoreni i samim tim izloženi vremenskim prilikama i životinjama. Arheološka dokumentacija za grob br. 9 napominje da su fragmenti kostiju nađeni u gornjim slojevima rake, što definitivno potvrđuje proces pražnjenja groba i izbacivanje skeletnih delova ka površini groba, dok je telo bilo skeletonizovano. Ista situacija zabeležena je u grobovima br. 4, 13 i 18 gde su skeletni ostaci gornjih delova tela nađeni u gornjim slojevima rake, a ovi grobovi su upravo dislocirani po sledećem modelu otvaranja grobova.

Drugi model otvaranja grobova tako da se samo gornji delovi tela poremete, dok donji delovi tela (od karlice do nogu) ostaju anatomske povezani inače je vrlo čest model otvaranja grobova. Naime, smatra se da je trup mesto gde će se naći najvredniji predmeti (Klevnäs 2013, 18) (Slika 8). Međutim, neophodno je istaći i da raspadanje i kolaps konstrukcije u grobu može da proizvede poremećaj kostiju *in situ* koji može biti pogrešno interpretiran kao posledica pljačke ili

Slika 8. Otvaranje groba u gornjem delu tela: a) Primer kada je većina kostiju i dalje prisutna sa minimalnom dislokacijom, gr. 4.
 b) Primer kada većina skeletnih ostataka nedostaje, gr. 19
 (Arheološka dokumentacija M. Aralica, Gradski muzej Vršac).

otvaranja groba (Duday 2014, 240–241; Reveillas 2020, 35). Na primer, grob 4 pokazuje minimalnu dislokaciju i minimalan nedostatak kostiju (Slika 8). Ipak, fragmenti kostiju (rebra, pršljenovi) pronađeni su rasuti po gornjim slojevima rake (Arheološka dokumentacija), što ukazuje na bacanje kostiju tokom otvaranja groba.

Ovo se može tumačiti kao direktan dokaz potpune skeletonizovanosti, jer bi razbacivanje kostiju bilo nemoguće ukoliko je proces razgradnje mekih tkiva još uvek bio u toku. Sa interpretativne strane, ovaj model otvaranja je izuzetno zanimljiv jer može sugerisati to da su oni koji su otvarali grob imali informaciju o poziciji tela i da su znali kako da targetiraju samo gornji deo tela, gde su u slučaju pljačke očekivali bogate nalaze. Da bi imali ovakva saznanja, na nekropoli je u periodu otvaranja grobova morao postojati neki fizički marker, tj. obeležje groba. Arheološki izveštaj ističe da grobovi na nekropoli Neuropsihijatrijska bolnica „Park“ formiraju polukružnu formu sa međusobnim razmakom između 1,5 do 2 m. Rake su bile pravougane, sve orijentacije JI-SZ, na dubini od oko 1 m do 1,5 m od površine zemlje, velikih dimenzija (kod odraslih individua rake su dimenzija oko 2,3 x 0,9 m). Svakako postoji mogućnost i da su počinoci bili upoznati sa funerarnim ritualom ili su, pak, iskustvo u pronalaženju precizne orijentacije tela stekli otvaranjem nekoliko probnih jama. Nažalost, za ovu nekropolu nedostaju stratigrafski podaci o tome kako su izgledali gornji slojevi raka, da li se uočavaju tragovi jednog ukopa ili više njih, kao i sa koje strane u odnosu na skelet je pozicionirana sekundarna jama. Zanimljiva je činjenica da se ni u jednom slučaju ne nalaze skeletni ostaci koji su poremećeni samo u donjim delovima tela, dok gornji deo tela (karlica, trup, glava) ostaje netaknut. To može sugerisati da su oni koji su otvarali grobove znali poziciju tela, ali isto tako i da su nakon što greškom otvore donji deo tela, grob dalje otvarali u celosti što je rezultiralo kompletnom dislokacijom skeletnih delova.

Na nekropoli je pronađeno i nekoliko grobova koji su bili skoro prazni, sa sitnim fragmentima kostiju ili u potpunosti prazni, bez skeletnog materijala i bez arheološkog inventara (Slika 3). Dok jedni ovu pojavu smatraju posledicom otvaranja grobova odmah nakon sahrane, kada nije ni počeo proces dekompozicije pa je telo moglo biti izvučeno iz groba (Aspöck 2011; Tomka 2005), drugi smatraju da ona može biti rezultat intenzivne pljačke (Skóra 2017). Ipak, u slučaju grobova sa ove nekropole, arheolozi u izveštaju naglašavaju prisustvo sitnih fragmenata kostiju u grobu br. 3 na dnu rake, dok je u slučaju groba br. 23 nađen potpuno očuvan femur odrasle osobe. To zapravo sugerise da je u oba ova groba izvršeno intenzivno praznjenje sadržaja groba i to najverovatnije nakon što se telo skeletonizovalo, što se zasigurno može reći za skelet iz groba br. 23.

*Otvaranje grobova u odnosu na biološki profil
(pol, starost, zdravstveni status)*

Arheološki izveštaj navodi da su skeletni ostaci u ženskim grobovima potpuno dislocirani (primeri grobova 5, 8, 15, 17, 20, 21 i 27) ali većinski prisutni u grobu, sa mnoštvom tragova patine. Međutim, bioantropološka analiza se delimično poklapa sa ovim podacima. U retkim slučajevima gde je bilo moguće proceniti pol, pokazuje se da su grobovi ženskih individua prilikom otvaranja kompletno dislocirani (gr. 15, 26, 27). Ovi bioantropološki podaci se poklapaju sa arheološkim izveštajem samo za grobove br. 15, 20 i 27. Grob 5, koji je arheološki takođe opredeljen kao ženski, nije dostavljen na bioantropološku analizu, dok za ostale pomenute grobove poput gr. 8 i 21 nije bilo moguće proceniti pol zbog loše očuvanosti karlice i lobanje. Međutim, morfološke karakteristike karlice i lobanje u grobu br. 17 ukazuju na individuu muškog a ne ženskog pola, kako je dato u izveštaju.

Sa druge strane, navodi se da su grobovi muških individua otvarani isključivo u predelu grudnog koša, pretežno sa leve strane, gde nedostaju delovi kostiju, a kao primer se navode grobovi 4, 13, 18 i 19. Bioantropološki podaci za grobove u kojima su pohranjene individue muškog pola potvrđuju pravilo otvaranja grobova u gornjem delu tela samo za grobove br. 4, 13, 18. Za individuu iz groba br. 19 nije bilo moguće proceniti pol, iako se dislokacija kostiju desila u predelu gornjeg dela tela. Bioantropološka analiza individue iz groba br. 17 pokazala je muški pol, a ovaj grob je ipak otvaran tako da je skelet kompletno dislociran. Što se tiče grobova u kojima su bila sahranjena deca, jedan je netaknut (gr. 10), a tri su kompletno dislocirana (gr. 7, 11, 14). Sve ovo sugerise da ne postoji jasna pravilnost u načinu otvaranja grobova prema polu. S tim u vezi, čini se da je sofisticirana analiza otvaranja grobova prema biološkom polu ograničena jer su skeletni ostaci u lošem stanju očuvanosti, te su bez daljih DNK analiza limitirani bioantropološki podaci.

Arheološki izveštaj takođe beleži da su skeletni ostaci u grobu br. 24 bili položeni vrlo plitko i bez ikakvog grobnog priloga, što M. Aralica dalje dovodi u moguću vezu sa društvenim statusom ili etničkom pripadnošću pokojnika, te se ova karakteristika navodi kao jedan od mogućih razloga zbog kojih grob nije bio naknadno otvaran (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Suprotno tome, grob br. 26 je bio ukopan duboko sa mnoštvom priloga i takođe je netaknut. U izveštaju se spominje da je bioantropološka analiza pokazala prisustvo maligniteta na lobanji ove individue, koja je bila fizički vidljiva tokom njenog života, zbog čega istraživači pretpostavljaju da ovaj grob nije otvaran. Aralica navodi da je slična situacija prisutna i kod ostalih intaktnih grobova (10, 11, 22), gde je bioantropološka analiza pokazala da je

smrt nastala usled teških malignih i degenerativnih bolesti (Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac). Međutim, novom bioantropološkom analizom nisu uočene nikakve paleopatološke promene na kostima individua iz grobova br. 10, 11, 26. Svakako, ako se uzme u obzir tumačenje da ovi grobovi nisu otvarani zbog fizičkih nedostataka ili bolesti sahranjene individue, to bi moralo značiti da su osobe koje su otvarale grobove imale saznanja o tome, što implicira da su i ostali grobovi otvarani sa konkretnim saznanjima o individuu sahranjenim na nekropoli, što se ne slaže sa tafonomskim tragovima na kostima i stepenom skeletonizacije koji pokazuju da su grobovi otvarani nakon što su se tela skeletonizovala.

Indirektne posledice antropogenog uticaja otvaranja grobova

Pored direktne fizičke manipulacije skeletnim materijalom, ponovno otvaranje grobova izazvalo je i indirektne efekte, izlažući preostali skeletni materijal u grobnoj jami spoljnim uslovima i naknadnom subaerialnom (nadzemnom) propadanju. Poznato je da je proces propadanja kostiju sporiji kada su one smeštene u zatvorenom grobnom kontekstu (prekrivene vegetacijom, u grobnim konstrukcijama itd), jer duže ostaju vlažne i zaštićene od ponovljenih ciklusa smrzavanja, koji u krajnjem ishodu dovode do pucanja kostiju (Pokines and Spiegel 2021, 403–442). Upravo izražene tafonomske promene na kostima iz grobova sa ovog lokaliteta ukazuju na to da su grobovi ostajali otvoreni duži vremenski period nakon posthumnog otvaranja, te posledično izloženi vremenskim uslovima – sunčevom zračenju, padavinama i temperaturnim inverzijama. To je naročito potvrđeno intenzivnim tafonomskim promenama na kostima (ljuštenje sa dubokim, izduženim pukotinama koje prodiru kroz kortikalnu kost do koštane šupljine), koje jasno ukazuju na visok stepen degradacije.

Jasno je da je otvaranje groba predstavljalo inicijalni poremećaj pogrebnog okruženja, koji je znatno doprineo izloženosti kostiju i omogućio delovanje drugih tafonomskih faktora, što je u konačnici dovelo do ozbiljnog oštećenja i same fragmentacije kostiju. Prazni grobovi mogu predstavljati ekstremne primere ovih slučajeva, sugerišući da je veći deo sadržaja grobne jame uklonjen tokom otvaranja, dok su preostale kosti izložene vremenskim uslovima, što je u nekim slučajevima dovelo do njihove potpune dezintegracije. Štaviše, kosti koje su u materijalu izbejlene dejstvom sunčeve svetlosti dodatno potvrđuju ovu situaciju. Svi ovi nalazi potencijalno objašnjavaju i veliki nedostatak skeletnih delova u grobovima i lošu skeletnu očuvanost na nekropoli. To znači da je, osim fizičke manipulacije i uništavanja kostiju tokom posthumnog iskopavanja groba, jedan deo skeleta indirektno uništen prirodnim faktorima, tako što je nakon otvaranja ostao na dnu delimično ili u potpunosti otvorenog groba.

Ritual ili pljačkanje grobova na nekropoli?

Za vreme trajanja nekropole, tokom kasne antike, prostor Panonije bio je zahvaćen dubokim političkim, vojnim i društvenim promenama usled postepenog slabljenja rimske vlasti i intenziviranja spoljašnjih pritisaka. Sa jedne strane sve učestaliji upadi „varvarskih plemena“, sa druge strane Rimljani koji pokušavaju da održe političku i vojnu kontrolu nad teritorijom. U tom periodu, teritorija današnje Bačke i Banata biva zahvaćena vrlo čestim promenama vlasti i etničkih struktura, što se odrazilo na lokalne zajednice i što je posvedočeno i brojnim arheološkim tragovima kroz promene u načinu sahranjivanja i materijalnoj kulturi.

U kontekstu složenih istorijskih okolnosti, osim ratova i intenzivnih migracija dolazi i do niza sekundarnih posledica i specifičnih sociokulturnih pojava, među kojima se upravo izdvaja i fenomen otvaranja grobova. Ova praksa može biti interpretirana u više smerova – kao čin nasilne pljačke grobova pripadnika neprijateljskih zajednica u okviru sukoba, ali i kao potencijalno ritualna aktivnost, usmerena ka manipulaciji ostacima predaka prilikom napuštanja teritorije odlazećih populacija. Ipak, tafonomska, arheotanatološka i bioantropološka analiza skeletnih ostataka sa nekropole u Vršcu pokazuje visok stepen otvaranja grobova i visok stepen fragmentacije skeletnog materijala. Sami modeli otvaranja grobova pokazuju neuniformno i haotično otvaranje grobova koje je direktno i indirektno izmenilo krajolik nekropole. Za početak, fragmenti kostiju u gornjim slojevima grobne rake, izražen nedostatak skeletnih delova *in situ*, kao i jasno prepoznatljive tafonomske promene usled izloženosti atmosferskim uticajima (padavinama, solarnoj radijaciji i temperaturnim oscilacijama) ukazuju na intenzivno narušavanje grobnih konteksta i neposrednog pogrebnog okruženja. Ovi nalazi svedoče, pre svega, o tome da su pojedini grobovi ostajali otvoreni tokom dužeg vremenskog perioda, dok neki najverovatnije nikada nisu ni bili ponovo zatrpani nakon što su jednom otvoreni. Takve karakteristike nisu specifične isključivo za nekropolu u Vršcu, već su dosledno uočene i na drugim sarmatskim lokalitetima u Vojvodini i Rumuniji (Pavlović et al. 2022; Šarkić and Đurić 2024), što ukazuje na šire rasprostranjen obrazac narušavanja pogrebnih prostora unutar ove kasnoantičke populacije. Bioantropološka analiza je pokazala da su grobovi svakako otvarani nakon što su se tela skeletonizovala, što prema forenzičkim saznanjima o procesu dekompozicije tela koja vodi do potpune skeletonizovanosti mora značiti interval od minimum 10 godina nakon smrti (Pokines and Symes 2021). U tom svetlu, ključno istraživačko pitanje koje se nameće jeste uloga i pozicija lokalne zajednice u takvim procesima: da li ona učestvuje, odobrava, toleriše ili se suprotstavlja narušavanju pogrebnih prostora, te u kojoj meri prepoznaje ili zanemaruje obavezu brige o razbacanim i izloženim skeletnim ostacima nakon otvaranja grobnog konteksta. Nameće se

pitanje da li bi lokalna zajednica grobove svojih predaka otvarala na brutalan i haotičan način radi ritualnih radnji ili ekshumiranja kostiju, za sobom ostavljajući većinu grobova nezatranu. Svakako nalazi patine, bez arheoloških nalaza *in situ*, sugerišu da nisu samo kosti dislocirane i fragmentovane, već da su meta grobova bili i predmeti pohranjeni uz pokojnika. Pozicija patine na skeletima ukazuje na nekadašnje prisustvo nakita u ženskim grobovima (slepoočna kost, grudni koš, ručni zglobovi) i pojaseva u muškim grobovima (karlične kosti). Pregled arheološke literature i izveštaja za ovu nekropolu sugeriše da su u otvaranim grobovima pretežno ostale životinjske kosti, keramika, kopče, pršljenci, stotine perli (od stakla, kamenja, ćilibara), rimski novčići, noževi, poneka bronzana narukvica ili naušnica i nekoliko gvozdjenih (gr. 4) i bronzanih krstobraznih fibula (gr. 11, 21, 26) tipa Zwiebelknopffibeln (Aralica 2006; Arheološka dokumentacija Gradskog muzeja Vršac).

Primeri ritualnog otvaranja grobova poznati su za period srednjovekovne Evrope, gde se nekoliko autora bavilo ovom problematikom. Oni ističu da se dugo u kontekstu ranosrednjovekovne Evrope smatralo da je otvaranje groba isključivo materijalno motivisana radnja, ali da novija istraživanja pokazuju da postoji i izvesna ritualna i simbolička vrednost ovog fenomena (Klevnäs et al. 2021). Međutim, za razliku od primera iz merovinškog perioda, gde su istraživači beležili selektivno uzimanje određenih predmeta iz grobova i blagu dislokaciju skeleta, situacija u grobovima sa nekropole u Vršcu je donekle drugačija, zbog čega se praksa njihovog otvaranja ne može posmatrati kao isključivo kulturna. Naime, na nekropoli u Vršcu se ne uviđaju jasni pokazatelji selektivnog uklanjanja predmeta simbolične vrednosti, već intenzivnije pražnjenje konteksta. Takođe, u otvaranim grobovima zabeležena je značajna i intenzivna dislokacija skeleta, sa brojnim nedostajućim skeletnim elementima, što nije slučaj sa grobovima u zapadnoj Evropi gde su poremećeni samo manji delovi tela. S tim u vezi, rezultati bioantropološke analize u znatnoj meri korespondiraju sa arheološkim nalazima i istorijskim izvorima koji sugerišu da su sarmatski grobovi u Panoniji najverovatnije otvarani u kontekstu pljačke tokom politički i društveno nestabilnih perioda. Ipak, ne treba isključivati mogućnost da su u pojedinim slučajevima motivi otvaranja mogli biti ritualne prirode.

Zaključak

Arheološka istraživanja nekropole Sarmata u Vojvodini decenijama ukazuju na posthumno otvaranje grobova, na prisustvo sekundarnih jama, dislociranih kostiju, neobičnih položaja tela i fragmenata kostiju u gornjim slojevima rake. Ovi događaji tumačili su se kao posledica sistematskog i kontinuiranog pljačkanja grobova tokom kriznih istorijsko-političkih perioda na području južne Pano-

nije. Međutim, kako skeletni ostaci nisu bili u fokusu, ostalo je neistraženo na koji način je ovaj antropogeni fenomen direktno, pa potom i indirektno uticao na promenu primarnog funerarnog konteksta i dekompoziciju tela, pa samim tim i na skeletnu očuvanost. U kontekstu proučavanja fenomena pljačkanja ili otvaranja grobova u prošlosti, važno je naglasiti da fokus nije samo na skeletnim ostacima i grobnom inventaru, već i na širem društvenom kontekstu koji podrazumeva složenost samog čina otvaranja. Reč je o praksi koja je, naročito kada je u pitanju sistematsko otvaranje većeg broja grobova unutar jedne nekropole, morala biti planski organizovana, vremenski zahtevna i logistički pripremljena. Sam čin otvaranja groba nije ograničen na jednostavno vađenje predmeta ili dislokaciju kostiju, već uključuje niz koraka: prethodno targetiranje grobova, fizičko otkopavanje grobova uz upotrebu nekih alata, zatim selektivno uklanjanje sadržaja i potencijalno ponovno zatvaranje groba, pogotovo za veći broj grobova na nekropoli. Međutim, jedno od pitanja koje se u arheološkim istraživanjima retko razmatra jeste sudbina skeletnih ostataka nakon takvih intervencija, odnosno da li su grobovi odmah zatrpavani od strane ljudi koji su ih otvarali da bi na taj način sakrili čin, ili je to naknadno učinio neko drugi ili su pak vremenom prekrivani prirodnim procesima sleganja zemljišta. Takođe se postavlja pitanje i kakva je bila uloga lokalne zajednice u odnosu na te prakse i da li je lokalna zajednica čiji su to grobovi i dalje prisutna. Da li je čin otvaranja bio društveno prihvaćen, organizovan ili, pak, marginalna i tabuizovana aktivnost? Ova pitanja otvaraju prostor za nove interdisciplinarnе pristupe koji bi, integrišući arheotanatološki, tafonomski i arheološki kontekst, mogli ponuditi dublje razumevanje ovih složenih fenomena. Ipak, da bi se ovo postiglo važno je imati detaljne arheološke podatke i terenske izveštaje, kako bi se bioantropološki podaci integrirali u njih.

Reference

- Aralica, Miodrag. 2002. „Dva groba kasnoantičkog doba iz Podvršanske ulice u Vršcu“. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 18: 183–199.
- Aralica, Miodrag. 2006. „Arheološki lokalitet Neuropsihijatrijska bolnica – „Park““. *Arheološki pregled* 4: 112–114.
- Aspöck, Edeltraut. 2011. „Past ‘Disturbances’ of Graves as a Source: Taphonomy and Interpretation of Reopened Early Medieval Inhumation Graves at Brunn am Gebirge (Austria) and Winnall II (England)“. *Oxford Journal of Archaeology* 30 (3): 299–324.
- Aspöck, Edeltraut. 2015. „Cross-cultural interpretations and archaeological context. A reopened early bronze age grave in Weiden am See, Austria“. In *Limbs, bones, and reopened graves in past societies*, edited by Leszek Gardela and Kamil Kajkowski, 478–480. Bytów: Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie.
- Aspöck, Edeltraut, Alison Klevnäs, and Nils Müller-Scheeßel. 2020. „The archaeology of post-depositional interactions with the dead: an introduction“. In *Grave distur-*

- bances: The Archaeology of Post-depositional Interactions with the Dead*, edited by Edeltraut Aspöck, Alison Klevnäs and Nils Müller-Scheeßel, 1-26. Oxford: Oxbow.
- Barački, Stanimir. 1961. „Sarmatski nalazi iz Vršca“. *Rad muzeja Vojvodine* 10: 117–143.
- Batistić-Popadić, Danica. 1985. „Sarmatska nekropola Vojlovica – Pančevo“. *Rad Vojvodanskih muzeja* 29: 59–83.
- Behrensmeyer, Anna. 1978. „Taphonomic and ecologic information from bone weathering“. *Paleobiology* 4 (2): 150–162.
- Bugarski, Ivan. 2009. *Nekropole iz doba antike i ranog srednjeg veka na lokalitetu Čik*. Beograd: Arheološki Institut.
- Bugarski, Ivan and Vujadin Ivanišević. 2018. „Sixth-Century Foederati from the Upper Moesian Limes: Weapons in a Social Context“. In *Vivere Militare Est: From Populus to Emperors – Living on the Frontier*, vol. I, edited by Snežana Golubović and Nemanja Mrđić, 291–332. Belgrade: Institute of Archaeology.
- Bugarski, Ivan. 2021. „Consequences of Hunnic raids and the newly-established border: An archaeological panorama of the Central Balkans (ca. 450–500)“. In *Attila's Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period*, edited by Sophia Racz and Gergely Szenthe, 243–258. Budapest: Hungarian National Museum.
- Buikstra, Jane and Douglas Ubelaker, ed. 1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville, Arkansas: Arkansas Archeological Survey (Research Series No. 44).
- Brothwell, Don. 1981. *Digging up Bones: The Excavation, Treatment, and Study of Human Skeletal Remains*. 3rd ed. New York: Cornell University Press.
- Brooks, Sheri and Joseph Suchey. 1990. „Skeletal age determination based on the os pubis: A comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods“. *Human Evolution* 5: 227–238.
- Dautova Ruševljan, Velika. 1990. „Dosadašnji rezultati istraživanja i problem pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini“. *Rad muzeja Vojvodine* 32: 81–94.
- Dautova Ruševljan, Velika. 1998. „Sarmatska nekropola “Kraljev surduk” u Mošorinu“. In *FEUDVAR Ausgrabungen und Forschungen in einer Mikroregion am Zusammenfluß von Donau und Theiß*, edited by Hansel Bernhard and Predrag Medović, 211–227. Kiel: Verlag Oetker/Voges.
- Dimitrijević, Vesna. 2021. *Arheozoologija. Uvod u studije zajedničke istorije životinja i ljudi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Djordjevic, Jelena i Vojislav Djordjevic. 2022. „Horizonti antičkog i kasnoantičkog naselja “Cigлана” u Dolovu, ka utvrđivanju hronologije antičkog i kasnoantičkog perioda u Banatu“. U *Balkan, Podunavlje i istočna Evropa u rimsko doba i u srednjem veku*, uredili Olga Rumenceva i Stanko Trifunović, 42–70. Beograd i Moskva: Arheološki institut RANU i Muzej Vojvodine.
- Dobos, Arpad. 2014. „Plunder or ritual? The phenomenon of grave reopening in the row-grave cemeteries from Transylvania (6th–7th centuries)“. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 18, II: 135–162.
- Duday, Henri. 2009. *The Archaeology of the dead. Lectures in Archaeoethanatology*. Oxford: Oxbow.

- Duday, Henri, Françoise Mort and Anne-Marie Tillier. 2014. „Archaeoethanatology and funeral archaeology. Application to the study of primary single burial“. *Anthropologie – International Journal of Human Diversity and Evolution* 52 (3): 235.
- Djuric, Marija, Ksenija Djukic, Petar Milovanovic, Aleksa Janovic and Petar Milenkovic. 2011. „Representing children in excavated cemeteries: The intrinsic preservation factors“. *Antiquity* 85: 250–262.
- Fernández Jalvo, Yolanda and Peter Andrews. 2003. „Experimental effects of water abrasion on bone fragments“. *Journal of Taphonomy* 1: 147–163.
- Fisher, John. 1995. „Bone surface modifications in zooarchaeology“. *Journal of Archaeology Method and Theory* 2: 7–68.
- Gustafson, Gosta. 1950. „Age determinations on teeth“. *Journal of American Dental Association* 41: 45–54.
- Gleize, Yves. 2020. „Disturbance of early mediaeval graves in south-western Gaul“. In *Grave disturbances: The Archaeology of Post-depositional Interactions with the Dead*, edited by Edeltraut Aspöck, Alison Klevnäs and Nils Müller-Scheeßel, 115–136. Oxford: Oxbow.
- Grumeza, Lavinia. 2014. *Sarmatian Cemeteries from Banat (late 1st – early 5th Centuries AD)*. Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Haglund, William and Marcella Sorg, ed. 1997. *Forensic Taphonomy. The Postmortem Fate of Human Remains*. Boca Raton: CRC Press.
- Haglund, William and Marcella Sorg, ed. 2002. *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory, and Archaeological Perspectives*. (1st ed.). Boca Raton: CRC Press.
- Istvánovits, Eszter and Valeria Kulcsár. 2001. „Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warrior“. In *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.*, edited by Eszter Istvánovits and Valeria Kulcsár, 139–169. Aszód and Nyíregyháza: Osvath Gedeon Museum Foundation and Josa Andras Museum.
- Istvánovits, Eszter and Valeria Kulcsár. 2013. „The „upper class“ of the Sarmatian society in the Carpathian Basin“. In *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter. Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseits: Repräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*, edited by Matthias Hardt and Orsolya Heinrich-Tamaska, 195–209. Weinstadt: Bernhard A. Greiner (Greiner Verlag).
- Istvánovits, Eszter and Valeria Kulcsár. 2017. *Sarmatians – History and Archaeology of a Forgotten People*. Mainz: Römisch-Germanisches Zentralmuseum.
- İşcan, Mehmet, Susan Loth and Robert Wright. 1984. „Metamorphosis at the sternal rib end: A new method to estimate age at death in white males“. *American Journal of Physical Anthropology* 65: 147–156.
- İşcan, Mehmet, Susan and Robert Wright. 1985. „Age estimation from the rib by phase analysis: white females“. *Journal of Forensic Science* 30 (3): 853–863.
- Klevnäs, Alison, Edeltraut Aspöck, Astrid Noterman, Martine van Haperen and Stephanie Zintl. 2021. „Reopening graves in the early Middle Ages: From local practice to European phenomenon“. *Antiquity* 95 (382): 1005–1026.
- Klevnäs, Alison. 2010. „Whodunnit? Grave Robbery in Anglo-Saxon England and the Merovingian Kingdoms“. PhD diss., University of Cambridge, Girton College, Cambridge.

- Klevnäs, Alison. 2013. *Whodunnit? Grave robbery in Anglo-Saxon England and the Merovingian kingdoms*. Oxford: Archaeopress.
- Knüsel, Christopher and John Robb. 2016. „Funerary taphonomy: An overview of goals and methods“. *Journal of Archaeological Science: Reports* 10: 655–673.
- Kümmel, Christoph. 2009. *Ur- und frühgeschichtlicher Grabraub. Archäologische Interpretation und kulturanthropologische Erklärung*. Münster: Waxmann Verlag.
- Maresh, Marion. 1943. „Growth of major long bones in healthy children“. *American Journal of Physical Anthropology* 66: 227–257.
- Marinković, Snežana. 2009. *Sarmatska kulturna na tlu Banata iz zbirke Narodnog muzeja Zrenjanin*. Katalog izložbe. Zrenjanin: Narodni muzej.
- Meindl Richard and Clyde Lovejoy. 1985. „Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures“. *American Journal of Physical Anthropology* 68: 57–66.
- Noterman, Astrid. 2016. „Violation, pillage, profanation: la perturbation des sépultures mérovingiennes au haut Moyen Âge (VIe–VIIIe siècle) dans la moitié nord de la France“. PhD diss., University of Poitiers.
- Pavlovic, Tamara. Lavinia Grumeza, Mirjana Roksandic and Marija Djuric. 2022. „Talking from the dead: Grave disturbance of Sarmatian cemeteries in the Banat region“. *International Journal of Osteoarchaeology* 32 (3): 630–644.
- Pokines, James and Stephanie Symes, ed. 2013. *Manual of Forensic Taphonomy*. Boca Raton: CRC Press.
- Pokines, James and Joan Baker. 2021. „Effects of Burial Environment on Osseous Remains“. In *Manual of Forensic Taphonomy, Second Edition*, edited by James Pokines, Erika L’Abbe and Steven Symes, 103–142. Boca Raton: CRC Press.
- Pokines, James and Joan Baker. 2013. „Effects of Burial Environment on Osseous Remains“. In *Manual of Forensic Taphonomy*, edited by James Pokines, Erika L’Abbe and Steven Symes, 73–114. Boca Raton: CRC Press.
- Pokines, James and Christine Spiegel. 2021. „Subaerial weathering and other terrestrial surface taphonomic processes“. In *Manual of Forensic Taphonomy, Second Edition*, edited by James Pokines, Erika L’Abbe and Steven Symes, 403–441. Boca Raton: CRC Press.
- Putica, Anđelka. 2012/2013. „Svetozar Miletić-Sarmatska nekropola“. *Godišnjak Gradskog muzeja Sombor* 6–7: 19–38.
- Réveillat, Helene. 2019. „Archaeoanthatology, the Recognition of Funerary Practices: Recent Examples“. In *Archaeology, history and biosciences: Interdisciplinary Perspective*, edited by Susanne Brather-Walter, 33–52. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Roksandic, Mirjana. 2001. „Position of Skeletal Remains as a Key to Understanding Mortuary Behavior“. In *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory and Archaeological Perspectives*, edited by William D. Haglund and Marcella H. Sorg, 265–282. Boca Raton: Florida, CRC Press.
- Sekereš, Agneš. 1998. „Sarmatska nekropola Subotica-Verušić“. *Rad muzeja Vojvodine* 40: 107–147.
- Skóra, Kalina. 2017. „Opening of Graves in the Cemetery of the Wielbark Culture in Kowalewo. A Preliminary Analysis“. *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 30: 193–210.

- Szekeres, Agneš. 1999. „Sarmatian cemetery at Bácska Topolya – Bánkert“. In *Pannonia and Beyond – Studies in Honour of László Barkóczy*, edited by Andrea Vaday, Budapest: Hungarian Academy of Science.
- Šarkić, Tamara and Marija Djurić. 2024. „The fate of bones after grave reopening: Bone taphonomy and preservation in Sarmatian sites in Serbia“. *International Journal of Osteoarchaeology* 34 (6): e3354.
- Šulman, Marko. 1952. „Sarmatsko jaziški grobovi u Tavankutu i Masarikovoj“. *Rad vojvođanskih muzeja* 1: 117–126.
- Trifunović, Stanko. 2019. „Osnovne činjenice i problemi definisanja arheološke kulture kasnorimskog doba u panonskom Barbarikumu (Basic facts and problems of defining archaeological culture of the late antiquity in Pannonian Barbaricum)“. U *Balkan, Podunavlje i Istočna Evropa u rimsko doba i u ranom srednjem veku (The Balkans, the Danube Basin and Eastern Europe in Roman era and in the early Middle Ages)*, uredili Ivan Olegović Gavratuhin and Stanko Trifunović, 141–166. Novi Sad: Muzej Vojvodine i Institut arheologije Ruske akademije nauka.
- Ubelaker, Douglas. 1997. „Taphonomic applications in forensic anthropology“. In *Forensic taphonomy: the postmortem fate of human remains*, edited by William D. Haglund and Marcella H. Sorg, 77–90. Boca Raton: CRC Press.
- Vaday, Andrea. 2003. „Historical overview“. In *Hungarian archaeology at the turn of the millennium*, edited by Zsolt Visy, László Bartosiewicz and Mihály Nagy, 265–267. Budapest: Ministry of National Cultural Heritage and Teleki László Foundation.
- Vaday, Andrea. 2015. „The langobard cemetery at Ménfocsanak“. *Antaeus* 33: 163–242.
- van Haperen Martine, 2010. „Rest in Pieces: an Interpretive Model of Early Medieval “Grave Robbery““. *Medieval and Modern Matters* 1: 1–36.
- Vörös, Gabriella. 2009. „Az Alföld szarmata korának belső időrendje“. PhD diss., Eötvös Loránd University, Budapest.
- Zintl, Stephanie. 2020. „Things we knew about grave robbery: reassessing ideas on how and why graves were reopened in the Merovingian period“. In *Grave disturbances: The Archaeology of Post-depositional Interactions with the Dead*, edited by Edeltraut Aspöck, Alison Klevnäs and Nils Müller-Scheeßel, 95–114. Oxford: Oxbow.

Muzejska dokumentacija

Dokumentacija Gradskog muzeja Vršac, kustos Miodrag Aralica, terenski izveštaj, skice i fotografije sa iskopavanja lokaliteta Neuropsihijatrijska bolnica “Park” iz 2006. godine

Tamara ŠarkićCenter for Forensic and Applied Molecular Genetics,
Faculty of Biology, University of Belgrade
tamara.sarkic@bio.bg.ac.rs*Reopening of the Sarmatian Graves: Looting or Ritual? (Site Neuropsychiatric Hospital “Park”)*

The archaeoethanatomical and bioanthropological analysis of the necropolis at the Neuropsychiatric Hospital “Park” in Vršac revealed a complex and multifaceted pattern of grave reopening during the period of Late Antiquity (4th century AD). Three main models of intervention were documented: (1) complete dislocation of skeletal remains, (2) disturbance of the upper body, and (3) full grave emptying, the last being the rarest. Complete disarticulation, often accompanied by severe skeletal loss and absence of anatomical positioning, suggests that many graves were reopened only after the skeletonization process had occurred, estimated to be at least 10 years post-mortem. Taphonomic changes such as weathering, exfoliation, and deep cortical cracks further support the hypothesis that graves remained open for prolonged periods, exposing remains to environmental degradation.

Selective targeting of upper body regions, frequently linked with the removal of grave goods, indicates that grave perpetrators may have possessed prior knowledge of burial customs, including body orientation and grave content placement. Despite this, the grave goods inventory does not show strong evidence of symbolic or ritual selection. In most cases, “valuable” items were missing, while “lower-value” artifacts (ceramics, beads, metal items) were often left behind. This, coupled with the extent of skeletal disturbance, supports the interpretation of widespread looting rather than symbolic reopening.

Bioanthropological data showed no clear correlation between grave reopening and biological profiles (sex, age, pathology), though some female and juvenile graves showed higher frequencies of disturbance.

The study emphasizes not only the physical manipulation of graves but also the indirect consequences on the burial environment. Reopened graves were subject to subaerial weathering and bioturbation, leading to accelerated decay and significant loss of skeletal information. This has major implications for the archaeological record, as many graves today appear nearly empty or contain only scattered bone fragments.

Interpretatively, the phenomenon of grave reopening on this site aligns closely with historical narratives and archaeological patterns across the southern Pannonian Plain, suggesting organized looting during periods of political and military crisis. Nevertheless, the possibility of ritual practices – such as the retrieval

of ancestral remains – cannot be entirely excluded. The absence of evidence for reburial, the widespread exposure of remains, and the lack of community action to restore grave integrity raise important sociocultural questions. Grave reopening emerges not merely as a material act, but as a socially conditioned practice involving planning, knowledge of mortuary behavior, and community dynamics, whether permissive, complicit, or absent.

This study highlights the need for an interdisciplinary approach that integrates taphonomy, archaeoethanatology, and social archaeology to interpret post-burial practices. Future research should aim to deepen our understanding of local community responses to grave disturbance and the long-term transformations of mortuary landscapes under the pressures of migration, conflict, and shifting political power in Late Antique Pannonia.

Keywords: Late Antiquity, Neuropsychiatric Hospital “Park”, Sarmatian necropolis, grave looting, bioanthropological analysis, archaeoethanatology

*Ouverture des tombes sarmates: pillage ou rituel ?
(site Hôpital neuropsychiatrique « Park »)*

Pendant la période de l'Antiquité et de l'Antiquité tardive (Ier–Ve siècle apr. J.-C.), la région de la Pannonie méridionale (actuelle Serbie, Hongrie et Roumanie) était habitée par des tribus sarmates, qui, à travers plusieurs vagues de migration, ont vécu dans un contexte marqué par des déplacements d'autres populations intenses, des conflits fréquents et d'instabilités géopolitiques. Les sources historiques et archéologiques témoignent d'une pratique fréquente d'ouverture et de pillage des tombes durant les périodes de crise, les nécropoles sarmates étant les plus affectées. Bien que les données attestent d'un haut degré de pillage sur le territoire actuel hongrois, les interprétations archéologiques de ce phénomène en Serbie restent fragmentaires et méthodologiquement peu développées. Ce travail présente les résultats d'une analyse archéoethanologique, taphonomique et bioanthropologique des tombes sarmates de la nécropole Hôpital neuropsychiatrique « Park » à Vršac, datées du IVe siècle apr. J.-C. L'objectif de cette étude était d'identifier les modèles et la dynamique d'ouverture des tombes post mortem ainsi que l'influence de ces interventions sur la conservation du matériel squelettique et l'intégrité des ensembles funéraires. L'analyse archéoethanologique a permis de déterminer le moment de l'ouverture par rapport à la phase de décomposition du corps, tandis que les altérations taphonomiques (exfoliation, fissures, fractures, érosion) ont indiqué une exposition prolongée des restes squelettiques après cette ouverture. Des schémas d'ouverture partielle (principalement au niveau de la partie supérieure du corps), ainsi que des cas de vidage complet des tombes, ont été observés. Aucune sélectivité

fondée sur le sexe, l'âge ou d'autres caractéristiques biologiques des défunts n'a été constatée. L'ensemble de ces résultats, en particulier le degré et la brutalité des atteintes aux contextes funéraires, suggère fortement que l'ouverture des tombes dans cette nécropole relève davantage d'actes de pillage que d'interventions rituelles, notamment à la lumière du contexte historico-géopolitique de l'Antiquité tardive, marqué par des migrations et des conflits intenses.

Mots-clés: antiquité tardive, hôpital neuropsychiatrique « Park », nécropole sarmate, pillage des tombes, analyse bioanthropologique, archéothanatologie

Primljeno / Received: 11.07.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 04.08.2025